

(MoH)

MET[Ä]CADEMY OF HUMANITY
· (A) · {Ä} · [Ä] · {Ä} · (Ä) ·

DOCUMENT 015 · Дослідницьке есе · v1.0 · 2026-08-25

ПОЛІТИПІЧНЕ МИСЛЕННЯ

Коли одна правильна відповідь стає помилкою рамки

Є дуже стара людська суперсила: побачити щось нове й швидко вирішити, на що воно схоже. Без неї ми б погано переживали власні ранки. Чашка схожа на чашку, двері на двері, грозова хмара на щось, під чим краще не планувати пікнік, а дивний звук у темному під'їзді варто принаймні помітити раніше, ніж почати філософський семінар про природу звуку. Мозок стискає світ. Він бере нескінченну кількість деталей і робить із них робочу версію: це істівне, це знайоме, це небезпечне, це людина, це дерево, це, здається, знову понеділок.

Ця здатність не є ворогом мислення. Вона є однією з його умов. Проблема починається пізніше, майже непомітно, коли фраза «це схоже на X» перетворюється на «це і є X», а потім на ще сильнішу: «усе важливе про це вже можна зрозуміти через X». Дешевий попередній ярлик отримує статус сутності. Карта перестає допомагати орієнтуватися й починає командувати територією.

У цій статті MET[Ä]CADEMY пропонує робочу назву для іншого режиму бачення: **політипічне мислення**. Це не спроба скасувати типи, категорії чи узагальнення. І не спроба сказати, що «все є всім», а тому перевіряти більше нічого не треба. Політипічне мислення починається з простішої, але незручної думки: **тип може бути корисною проєкцією об'єкта, не будучи його остаточною сутністю**. Один і той самий процес може закономірно виглядати по-різному в різний час, на різному масштабі, для різних спостерігачів, у різних відношеннях і в різних системах опису. Іноді достатньо одного типу. Іноді потрібні кілька. А іноді найважливішим результатом стає визнання, що проблема не в явищі, а в нашій коробці для явищ.

Це робочий концепт MET[Ä]CADEMY, а не претензія на те, що людство досі не помічало складності категорій. У науках про класифікацію давно існують політетичні й політипічні підходи, теорія прототипів, принцип сімейної подібності та інші способи описувати класи без однієї обов'язкової ознаки для всіх членів. Наше питання починається на наступному кроці: що робити, коли різні типи залежать не тільки від набору ознак, а від часу, масштабу, спостерігача, відношення й контексту, а іноді саме явище показує, що старої граматики типів уже недостатньо? Тому «політипічне мислення» тут означає не нову етикетку для старої нечіткості категорій, а дисципліну, яка не дозволяє класифікації закрити дослідження раніше за явище.

Світ не підписував наш класифікатор

Уявімо ліс. Для біолога це екосистема. Для людини, яка живе поруч, це частина дому. Для пожежника — середовище ризику. Для підприємства — ресурс. Для дитини — територія пригод. Для громади — пам'ять, назви, маршрути, історії. Для супутника — спектральні сигнали. Для річки, якби вона мала свою кафедру, ліс узагалі міг би бути частиною режиму води, тіні й ґрунту.

Який із цих лісів справжній?

Запитання вже почало ламатися. Не тому, що істини не існує, а тому, що ми змішали кілька різних питань і вимагаємо від одного ярлика виконати роботу цілого світу. Ліс не стає довільним від того, що його можна правдиво описати різними способами. Навпаки: саме множинність відношень показує, наскільки бідним може бути опис, який оголосив себе єдиним.

Маніфест MET[Ä]CADEMY формулює це ширше: «Жодна дисципліна не володіє питанням. Жодна інституція не володіє знанням. Жоден спосіб бачення не отримує монополію на ціле». Це не заклик змішати всі картини світу

в один доброзичливий суп. Навпаки, Маніфест вимагає не втрачати суперечності, пам'ятати негативні результати й покинуті шляхи та давати різним системам власні паспорти знання й доказів. Різні способи доказу й перевірки входять у спільний граф лише зі своїм походженням, межами та способом отримання тверджень. Не потрібно перетворювати біологію на міфологію, а міфологію на невдалу біологію. Не потрібно змушувати прожитий досвід удавати лабораторний експеримент. Але й лабораторний експеримент не отримує права оголосити все, для чого в нього немає приладу, автоматично позбавленим змісту. Завдання не в тому, щоб зробити всі способи бачення однаковими. Завдання — не втратити різницю між ними й не дозволити одному з них непомітно стати митницею для всієї реальності.

Це важливо й для простіших речей. Людина може бути сильною й вразливою, щедрою в одному відношенні й жорсткою в іншому, прекрасним керівником і поганим другом, сміливою перед фізичною небезпекою й безпорадною перед необхідністю сказати одне чесне речення. Стереотипне мислення любить адміністративну чистоту: сильний або слабкий, добрий або поганий, лідер або жертва. Але людина не зобов'язана підтримувати сумісність із нашою формою вводу. Інакше ми отримаємо не психологію, а Excel із характером: клітинка заповнена, людина десь загубилася.

Типізація починає шкودити не тоді, коли ми помітили закономірність. Вона шкодить тоді, коли **закономірність замінює конкретний об'єкт**. Найзручніша людина для системи — та, яка вже погодилася бути власним профілем. Найживіша — зазвичай псує статистику.

Ми давно знаємо, що категорії не такі тверді, як здаються

Політипічне мислення не виникає на порожньому місці. Психологія категоризації давно показує, що природні людські категорії часто влаштовані не як юридична анкета з необхідними й достатніми ознаками. У класичних дослідженнях Елеонори Рош і Керолін Мервіс було показано, що категорії можуть мати прототиби й «сімейні подібності»: деякі представники здаються нам більш типовими, інші менш типовими, а члени однієї категорії не обов'язково мають одну магічну рису, спільну для всіх без винятку. Ця робота 1975 року стала одним із фундаментів сучасного розуміння прототипної категоризації.

Пізніші огляди показують ще складнішу картину: людське категоризування не зводиться до одного механізму. Ми можемо користуватися правилами, пам'ятати конкретні приклади, будувати прототиби, перемикатися між стратегіями залежно від задачі. Огляд Дж. Девіда Сміта добре показує, що прототиби корисні саме тому, що стискають досвід, але це стискання неминує щось відкидає. Ще в 1975 році антрополог Родні Нідем описував політетичну класифікацію: клас може триматися на сімейній схожості багатьох ознак без єдиної ознаки, обов'язкової для кожного члена. У сучасній теорії організації знання Майкл Кляйнеберг показує, що монотетичний і політетичний способи класифікації мають різні сильні сторони й можуть співіснувати як різні рівні класифікаційного мислення; його огляд 2022 року має DOI <https://doi.org/10.5771/9783956509568-159>. Це важливий родовід: MET[À]CADEMY не винаходить множинність категорій, а ставить питання про наступну межу — множинність самих умов, за яких тип стає видимим.

Це важлива передісторія, але політипічне мислення ставить наступне питання. Що, якщо проблема не лише в тому, що межа категорії нечітка? Що, якщо один об'єкт у різних відношеннях закономірно належить до різних типів? Що, якщо тип змінюється з часом? Що, якщо два спостерігачі отримують різні, але сумісні описи? Що, якщо на одному масштабі ми бачимо хаос, а на іншому — стійкий порядок? І що, якщо в певний момент недостатньо не лише наших відповідей, а **самої граматики можливих відповідей?**

Тут починається те, що ми називаємо політипічністю.

Тінь, яка не є ворогом світла

Візьмемо найпростішу картинку: світло й тінь. Буденна мова любить ставити їх навпроти одна одної. Світло — тут, тінь — там. Позитивне й негативне. Видиме й приховане. День і ніч. Зручна пара, на якій людство встигло збудувати половину метафоричного господарства.

Але фізично тінь не є незалежною речовиною, яка прийшла воювати зі світлом. Вона виникає у відношенні між джерелом світла, тілом, простором і спостерігачем. Той самий предмет може бути освітленим з одного боку й темним з іншого. Тінь може приховувати деталь, але може й показувати форму предмета краще, ніж рівномірне освітлення. У фотографії й живописі тінь не просто «менше світла», а носій об'єму. У спеку вона може бути захистом. У небезпечному середовищі — укриттям. У символічній мові — тим, що культура не хоче бачити, але без чого її образ себе залишається неповним.

Отже, що перед нами: світло чи тінь?

Іноді відповідь справді проста. Але іноді правильніше запитати: світло для кого, тінь відносно чого, у який момент, на якій поверхні, у якій функції? І тоді раптом з'ясовується, що суперечність жила не в явищі. Вона жила в занадто маленькому запитанні.

Політипічне мислення не вчить називати тінь світлом. Воно вчить не плутати протилежність у нашій мові з незалежністю у світі.

Насіння не є деревом. І все ж «не-дерево» — поганий опис

Час робить із типами ще цікавіші речі. Насіння не є деревом. Саджанець теж не є дорослим деревом. Зрубане дерево вже не живе як дерево, але може залишатися матеріалом, житлом для інших організмів, частиною ґрунту, історією місця. Якщо класифікувати кожен момент окремо, ми отримаємо кілька різних тіл. Якщо бачити лише безперервність, ризикуємо стерти реальні зміни. Потрібні обидва погляди: те, що змінилося, і те, що пройшло крізь зміну.

Те саме відбувається з раною й шрамом. Шрам є слідом ушкодження і водночас слідом відновлення. У момент травми це одна історія. Через роки — інша. Для лікаря він може бути тканиною зі специфічними властивостями, для людини — пам'яттю, для слідчого — свідченням, для художника — частиною образу. Жоден із цих описів не повинен автоматично з'їдати інші.

Історія теж страждає від нашої любові до одного моменту. Ми ставимо дату біля події, бо календар корисний. Але дата прояву не завжди є датою зародження. Революції визрівають до дня, який потім потрапляє в підручник. Технологічні зсуви починаються задовго до моменту масового застосування. Культурна форма може отримати знайому назву значно пізніше, ніж виникли деякі відношення, практики чи задачі, з яких вона зібралася.

Саме ця проблема стала особливо видимою в нашому дослідженні української довгої культурної пам'яті «Країна країв». Бінарне запитання «є пряма генетична безперервність чи її немає?» виявилось недостатнім не тому, що генетика неважлива, а тому, що культурна спадкоємність може мати більше одного носія. Географія, повторювані умови прикордоння, способи мобільності, війсьські практики, символи, соціальні форми, мова, ритуал і пам'ять можуть мати різні траєкторії. Частина з них може обриватися, частина змішуватися, частина виникати заново через подібну задачу, а частина переходити в інше культурне тіло. «Є прямий нащадок» і «немає жодного зв'язку» в такій ситуації можуть бути двома однаково бідними кнопками.

Політипічне мислення тут не дає готової відповіді. Воно лише не дозволяє вбити питання раніше, ніж ми розрізнили, **який саме тип спадкоємності обговорюємо.**

Масштаб, на якому безлад раптом стає порядком

Окрема мураха не є мурашником. Окрема клітина не є організмом. Один автомобіль не є транспортною системою міста. Одна розмова не є культурою. Один піксель не є фотографією. Але ми регулярно поведимося так, ніби тип, знайдений на одному масштабі, автоматично успадковується всіма іншими.

На близькій відстані процес може виглядати хаотичним. На більшому масштабі в ньому може з'являтися стійка форма. Шум окремих коливань може нести довгий ритм. Локальна поведінка учасників може бути простою, а колективна — породжувати властивості, яких немає в жодного учасника окремо. І навпаки: дуже красивий порядок на макрорівні іноді тримається на мільйонах локальних конфліктів, помилок і компенсацій.

Тому фраза «це хаос» може бути правильною й водночас недостатньою. Хаос на якому масштабі? Чи є повторюваність на іншому? Чи зберігається форма в часі? Чи є закономірність у розподілі того, що локально виглядає випадковим? Чи не назвали ми «шумом» усе, що наш інструмент ще не вміє читати?

Для науки це не екзотика, а буденність. Нові рівні опису постійно створюють нові об'єкти: температура не є властивістю однієї молекули в тому самому сенсі, у якому вона є властивістю великої системи; економіка не зводиться до психології одного покупця; мова не існує в одному слові. Але в повсякденному й машинному мисленні ми досі дуже легко переносимо тип крізь масштаб, ніби масштаб був лише зумом камери.

Політипічне мислення нагадує: **зміна масштабу може змінити не тільки кількість деталей, а й сам тип явища, який стає видимим.**

Спостерігач не стоїть поза світом

Є ще одна звичка, яку ми успадкували від мрії про абсолютно зовнішнього спостерігача: думати, що опис належить лише об'єкту. Але багато значущих властивостей існують у відношенні.

Для лікаря кашель може бути симптомом. Для пацієнта — виснажливою частиною дня. Для епідеміолога — сигналом у популяції. Для роботодавця — причиною відсутності. Для дитини в сусідній кімнаті — звуком, який означає, що мама захворіла. Подія одна, але її роль змінюється залежно від системи, до якої ми ставимо запитання.

Це не означає, що «в кожного своя правда» й можна викинути перевірку у вікно. Навпаки. Множинність перспектив вимагає точніше фіксувати, хто дивиться, що саме він здатен виміряти, яке питання ставить і де закінчуються його повноваження. У Маніфесті для цього існує проста формула: **«У граф може увійти все. Ніщо не входить без походження»**. Походження потрібне не тільки документу. Воно потрібне погляду.

Два спостерігачі можуть суперечити один одному, бо один із них помиляється. Але вони також можуть суперечити один одному, бо спостерігають різні аспекти. Політичне мислення не вирішує суперечність голосуванням «усі праві». Воно спочатку питає, **чи справді вони відповідають на одне й те саме питання**.

Це дрібна різниця, яка рятує цілі дослідження.

Стереотип як корисна лінза

Було б легко після всього сказаного оголосити стереотип ворогом. Це було б іронічно стереотипічним рішенням.

Стереотип, у широкому когнітивному сенсі, часто є дешевим попереднім припущенням. Він корисний приблизно як чернетка на серветці: проблема починається, коли серветку ламінують, ставлять печатку й оголошують конституцію реальності. Якщо певна конфігурація тисячу разів була X, почати з X на тисяча перший раз раціонально. Без таких скорочень ні людина, ні машина не встигли б діяти. Проблема не в попередньому припущенні. Проблема в моменті, коли воно стає виразом.

«Найчастіше таке буває X» — нормальний початок. «Отже, цей конкретний випадок є X у всіх важливих відношеннях» — уже значно сильніше твердження. «Усе, що не вкладається в X, є шумом або помилкою» — і ось ми почали будувати маленьку інквізицію навколо статистики.

Людські стереотипи особливо небезпечні, коли стосуються людей, бо тип швидко перетворюється на очікування, очікування на ставлення, ставлення на можливості, а можливості потім повертаються як «доказ» початкового типу. Людину вважають неспроможною, дають їй менше шансів, отримують слабший результат і урочисто записують: «бачите, ми ж казали».

Це вже не просто опис світу. Це спосіб допомогти світу стати схожим на власне передбачення. Якщо історична нерівність потрапила в дані, а ми назвали її «об'єктивним сигналом», автоматизація не очистила несправедливість — вона просто видала їй швидший інтерфейс.

А потім ми навчили машини на людстві

Сучасний ШІ не виріс у стерильній лабораторії поза культурою. Він навчався на людських текстах, людських фотографіях, людських рішеннях, людських архівах, людських рейтингах, людських мовних звичках і людській історії того, кого ми помічали частіше, кого описували як небезпечного, кого вважали генієм, кого фотографували в лабораторії, кого бачили в ролі керівника, а кого — в ролі обслуги.

Тобто разом із людським знанням машина успадковує людські скорочення.

Проблема давно не є суто теоретичною. У 2024 році дослідження Валентина Гофмана, Пратюші Каллурі, Дена Юрафскі й Шеріз Кінг показало, що мовні моделі можуть робити суттєво різні соціальні висновки про людей лише на основі діалектних ознак. У роботі дослідженні про приховано расистські рішення ШІ на основі діалекту моделі виявляли негативні асоціації щодо афроамериканської англійської навіть без прямої згадки раси. Особливо тривожно, що явні відповіді сучасніших моделей могли виглядати менш расистськими, тоді як приховані асоціації залишалися.

Інший масштабний аналіз генеративних мовних моделей і соціальної ідентичності показав систематичні упередження «свої / чужі» в багатьох моделях. Це важливе нагадування: безпечніший тон не гарантує, що система перестала користуватися старими культурними координатами. Іноді стереотип просто навчився краще поводитися на співбесіді.

Але навіть це ще не найцікавіша частина.

Стереотип повертається з екзоскелетом

Коли сусід за столом каже: «мені здається, такі люди зазвичай...», ми чуємо думку сусіда. Ми знаємо її походження, приблизно уявляємо його життєвий досвід, можемо посперечатися, засміятися або попросити не нести дурниць.

Коли складна ШІ-система видає подібний висновок добре структурованою мовою, з рівним тоном і враженням доступу до величезного корпусу знань, той самий шаблон може сприйматися зовсім інакше. Він повертається вже не як «чиясь думка», а як **результат аналізу**.

Тут виникає явище, яке в MET[À]CADEMY варто назвати **епістемічним відмиванням стереотипу**. Старий людський шаблон сховався у дата-центр, прийняв душ, надягнув краватку й повернувся зі словами: «за результатами аналізу...». На вході маємо людське культурне попереднє припущення. Воно потрапляє в дані. Система його вивчає, іноді підсилює, синтезує й повертає людині. На виході стара людська звичка отримує нове походження: «це не я так думаю, це ШІ побачив».

У серії експериментів із 1 401 учасником Моше Глікман і Талі Шарот показали, що людсько-ШІ зворотні петлі можуть підсилювати людські упередження. Невеликі викривлення, які потрапляли в алгоритм, посилювалися; люди, взаємодіючи з упередженою системою, поступово ставали упередженішими самі; при цьому вони недооцінювали, наскільки сильно ШІ вплинув на їхні судження. Автори показали ефект у перцептивних, емоційних і соціальних задачах, а також на прикладі генеративних зображень.

Це змінює масштаб проблеми. Найнебезпечніший ШІ не обов'язково той, що вигадує нову дурницю. Іноді значно небезпечніший той, що повертає нашу стару дурницю грамотно, спокійно й із виглядом, ніби щойно перевірів Всесвіт за таблицею. Стереотип більше не просто передається від людини до людини. Він може пройти через машину, отримати статистичний блиск, повернутися до людини й потім знову потрапити у культуру вже як результат взаємодії з машиною.

Людство створює попереднє припущення. Машина навчається на ньому. Машина повертає це припущення людству. Людство бачить у поверненні підтвердження. Нові рішення, тексти й образи стають матеріалом для наступного циклу. Це вже не просто дзеркало, а дзеркало з підсилювачем.

Коли «персоналізація» стає кліткою

У попередньому дослідницькому есе MET[À]CADEMY «Інтерфейс, який знає тебе» ми ставили інше, але споріднене питання: що стається, коли система дедалі краще вгадує людину? Персоналізація може бути зручною, але знати минулу поведінку людини ще не означає знати її можливе майбутнє. Система, яка прекрасно знає, що я натискав учора, може непомітно звузити те, що я побачу завтра.

Політипічне мислення додає до цього ще один шар. Будь-який профіль людини є типізацією. «Любить це», «не цікавиться цим», «належить до такої аудиторії», «ймовірно відповість так», «схожий на користувачів ось цього кластера». Для рекомендації це може бути корисним. Для особистості — небезпечним, якщо система забуває, що профіль є історією спостережень, а не паспортом сутності.

Людина має дивну властивість псувати хорошу прогностичну модель: вона може передумати.

Може раптом полюбити музику, яку десять років вимикала. Змінити професію. Вийти зі спільноти. Перестати купувати алкоголь. Почати читати те, чого «люди її типу» зазвичай не читають. Закохатися не за рекомендацією. Пробачити. Не пробачити. Подорослішати. Зламатися. Відновитися. Вигадати собі інше життя.

Якщо система бачить у людині стабільний тип, кожна така зміна спочатку виглядатиме для неї як помилка прогнозу. Етично цікаве питання починається далі: чи має система право допомагати людині залишатися передбачуваною лише тому, що передбачуваність зручна системі? А якщо система контролює значну частину того, що людина бачить, помилка прогнозу може поступово стати помилкою можливості.

Ми можемо отримати культурний автокомпліт

Зараз генеративний ШІ входить не лише в рекомендації, а в письмо, музику, дизайн, освіту, програмування, науку, рекламу, переклад і повсякденне формулювання думок. Це дає величезні можливості. Але коли один і той самий клас систем допомагає мільйонам людей завершувати речення, придумувати сюжети, структурувати презентації й знаходити «хороші приклади», виникає нове питання: що відбувається не з якістю окремого результату, а з різноманіттям культури в цілому?

В експерименті Аніла Доші й Олівера Гаузера генеративний ШІ покращував оцінки окремих коротких оповідань, але робив тексти, створені за допомогою ШІ більш схожими між собою. Це дуже характерний результат: окремий користувач може отримати кращу роботу, а колективний простір — меншу різноманітність.

Пізнші дослідження генерації ідей показують схожий конфлікт між якістю окремої ідеї та різноманітністю набору ідей. Аналіз у Nature Human Behaviour прямо ставить проблему зниження різноманітності, навіть коли середній результат стає кращим. У 2026 році інше дослідження на понад 880 тисячах текстів пов'язало широке використання мовних моделей як помічників у письмі зі зниженням мовного різноманітності й посиленням домінантних мовних патернів.

Жодна з цих робіт не доводить, що ШІ приречений робити культуру одноманітною. Навпаки, інші експерименти показують, що дизайн взаємодії може збільшувати різноманітність. Але вони руйнують комфортну ілюзію, що достатньо виміряти якість кожного окремого результату. Мільйон локальних покращень може змінити глобальний ландшафт у спосіб, якого не видно з одного екрана.

Ми ризикуємо отримати культурне автодоповнення: кожне речення хороше, кожна картинка професійна, кожна презентація чиста, кожен сюжет працює — і весь світ повільно починає говорити мовою дуже компетентного середнього значення. Ніби людство нарешті ідеально підготувало презентацію для наради, на якій уже нікому нема чого сказати.

Хвости розподілу теж є частиною людства

Є ще одна причина не ставитися до типізації як до невинного сервісу. Статистичні системи природно краще бачать те, чого багато. Рідкісне має менше прикладів. Нове за визначенням може мати один. Невдала гіпотеза може ніколи не потрапити в підручник. Маленька культура може бути представлена гірше за домінантну. Людина з незвичною траєкторією завжди програватиме «типовому користувачу» в кількості свідків.

У Маніфесті MET[À]CADEMY тому так багато уваги приділено покинутим шляхам, негативним результатам і невирішеним питанням. «Негативний результат є результатом. Покинутий шлях є знанням. Невирішене питання є спадщиною». Це не романтика архіву. Це захист від ситуації, коли виживає лише те, що вже стало достатньо великим, щоб бути помітним.

Технологічно ця небезпека має навіть буквальний аналог. У роботі про колапс моделей Ілля Шумайлов та співавтори показали, що при бездумному рекурсивному навчанні генеративних моделей на даних, створених попередніми моделями, з розподілу першими можуть зникати хвости: рідкісні події, менш імовірні варіанти, те, що не лежить біля центру. Це дослідження стосується моделей і синтетичних даних, а не безпосередньо людської культури, тому переносити висновок один до одного було б неправильно. Але метафора надто важлива, щоб її не помітити: **коли система багато разів навчається на власній проєкції реальності, вона ризикує втратити те, що в цій проєкції було слабо представлене.**

А тепер поставимо поруч людсько-ШІ цикл.

Що буде з культурними «хвостами», якщо люди дедалі частіше формулюватимуть думки через системи, навчені на попередньому корпусі, а майбутні системи дедалі частіше навчатимуться на світі, уже частково сформованому попередніми системами?

Це не пророцтво катастрофи. Це причина берегти простежуване походження, різноманітність й право на нетипове.

Найсерйозніша проблема — межа нового

Розмова про стереотипи в ШІ природно починається з несправедливості. Кого система наймає, кому дає кредит, чію мову вважає професійною, кого бачить злочинцем, кого малює лікарем, кого секретаркою. Це критично важливо.

Але для дослідницьких систем є ще одна небезпека, про яку говорять менше: **стереотипізація може знищувати новизну ще до того, як ми зрозуміли, що зустріли щось нове.**

Уявімо систему, яка прочитала майже все відоме людству з певної теми. Вона бачить нове спостереження. Її головна сила — знайти схожі структури в минулому. Вона швидко пропонує найближчу відому категорію, збирає аргументи, оформлює відповідь хорошою мовою. Дослідник отримує блискуче пояснення.

А що, якщо найбільш цінним у спостереженні було саме те, що не вкладалося в категорію? Найпотужніший інструмент пошуку аналогій може стати найефективнішим механізмом передчасного закриття питання. Іронія майже ідеальна.

Ми створюємо машину, здатну пам'ятати величезну частину минулого, а потім ризикуємо використати цю пам'ять для того, щоб майбутнє мало право існувати лише у формах, уже знайомих минулому.

Система стає розумнішою, а горизонт при цьому може ставати коротшим.

«Це помилка» іноді означає «помилка де?»

Особливо добре це видно на дивних, парадоксальних або неможливих на перший погляд прикладах. Звична система зустрічає щось, що не вписується в її картину, і ставить мітку «ПОМИЛКА». Часто це правильно. Дані бувають погані, вимірювання зламані, твердження суперечливі, а красиві гіпотези іноді просто красиві.

Але слово «помилка» теж потребує адреси.

Помилка у вхідних даних? У вимірювальному приладі? У нашій інтерпретації? У масштабі? У тому, що ми змішали метафору з фізичним твердженням? У тому, що два спостерігачі бачать різні речі? У тому, що ми перенесли правило одного світу в інший? Чи в тому, що наш набір категорій не має місця для явища, яке перед нами?

Неможливе на перший погляд тут стає корисним антистереотипічним тестом. Не тому, що все дивне істинне. А тому, що дивне змушує систему показати, **де саме вона проводить межу можливого.**

Якщо кожне незвичне твердження автоматично оголошувати новим типом, ми отримаємо інтелектуальний карнавал, де перевірка померла від перевтоми. Якщо кожне незвичне твердження автоматично зводить до найближчого відомого, ми отримаємо стерильну лабораторію, у якій нове заборонене правилами пожежної безпеки.

Політипічне мислення потрібне саме між цими крайнощами.

Політипічне не означає «багато ярликів»

Тут легко зробити наступну помилку. Можна взяти звичайний класифікатор, дозволити йому ставити сімнадцять тегів замість одного й урочисто оголосити перемогу плюралізму. Ні: якщо система має готовий набір категорій і просто обирає більше з них, вона все ще залишається всередині тієї самої типології. Це може бути корисно, але ще не вирішує головної проблеми.

Політипічне мислення починається там, де ми дозволяємо запитати: **а чи хороший сам набір типів?** Може виявитися, що вчорашня система категорій сьогодні працює, а завтра — ні. Новий об'єкт може вимагати нового поняття. Нове відношення може показати, що дві старі категорії були частинами одного процесу. Зміна масштабу може народити властивість, якої в старій граматиці не існувало. Зміна культурного контексту може зробити старий поділ грубим або навіть шкідливим.

У цьому сенсі політипічне мислення є не каталогом багатьох типів, а **правом типології бути переглянutoю явищем.** Це значно радикальніше й значно небезпечніше для красивих таблиць.

Коробки іноді мають попросити вибачення

Історія знання переповнена класифікаціями, які колись здавалися природними. Одні допомогли науці зробити величезний крок. Інші виявилися тимчасовими. Треті змінилися настільки, що сучасна людина ледве впізнає початкове питання.

Планета — це тип, який людство змінювало разом із картиною Сонячної системи. Хвороба — тип, який змінювався разом із анатомією, мікробіологією, генетикою й психіатрією. Вид — категорія, навколо якої біологія досі має кілька концепцій, корисних для різних задач. Мова й діалект не відділяються лише лінгвістикою; там живуть історія, політика, ідентичність і влада. Навіть «мистецтво» регулярно переживає кризу на кордоні з ремеслом, дизайном, ритуалом, комерцією, технологією й мемом.

Типології не є ганьбою науки. Навпаки, без них знання не збирається. Але зріла система знання повинна пам'ятати, що типологія має історію. Чому ми вирішили, що саме наші нинішні категорії отримали імунітет від майбутнього?

Політипічність як дисципліна, а не як поблажливість

Є спокуса прочитати все сказане як заклик до м'якого релятивізму: нехай кожен називає все як хоче, головне поважати перспективи. Це протилежність того, що нам потрібно.

Якщо тип залежить від часу, масштабу, спостерігача й контексту, вимоги до опису стають жорсткішими, а не слабшими. Потрібно вказати умови, за яких твердження працює. Потрібно не переносити доказ з одного шару в інший. Потрібно не видавати метафору за механізм, кореляцію за причину, культурний образ за генетичний факт, статистичне попереднє припущення за властивість конкретної людини.

Політипічність не зменшує перевірку. Вона зменшує **монополію одного способу перевірки на питання, яких він не ставив**.

Саме тому Маніфест MET[À]CADEMY наполягає на паспортах знання й доказів та простежуваному походженні тверджень. Не для бюрократичного задоволення. А щоб дві різні картини могли стояти поруч, не маскуючи власну природу. Науковий результат може бути сильним науковим результатом. Міф може бути сильним культурним свідком. Особистий досвід може бути чесно позначеним досвідом. Гіпотеза може залишатися гіпотезою. Невідоме може не прикидатися відповіддю.

Політипічне мислення — це не «все правда». Це вимога не стирати тип твердження, коли воно переходить між світами.

Яким мав би бути ШІ, що не цементує минуле

Не обов'язково будувати тут нову технічну архітектуру. Спершу достатньо змінити інтелектуальну звичку.

Хороша дослідницька система не повинна соромитися простих відповідей, коли вони достатні. Качка, яка виглядає, плаває й крикає як качка, не вимагає щоразу відкривати факультет постводоплавної онтології. Простота є чесною, поки не починає знищувати відмінності.

Але така система повинна вміти помітити момент, коли її власна впевненість походить не з явища, а з популярності категорії. Вона повинна ставитися до найближчого відомого типу як до першої гіпотези, а не до камери попереднього ув'язнення. Вона повинна вміти зберегти дві несумісні проєкції достатньо довго, щоб зрозуміти, чи справді одна з них хибна. Вона повинна пам'ятати, що рідкісний варіант може бути помилкою, але може бути й новим класом, слабким сигналом, зміною режиму або просто людиною, яка не зобов'язана бути статистично зручною.

І, можливо, найцінніше: система повинна мати право іноді сказати не «я не знаю відповідь», а **«схоже, наш спосіб ставити це питання недостатній»**. Це інший тип невизначеності: не порожня клітинка в таблиці, а підозра, що таблиця замала.

Чому це стає питанням часу

Якби ШІ залишався окремим інструментом, яким іноді користується невелика група спеціалістів, проблему можна було б відкласти. Але він стає середовищем. Пошук, листування, навчання, переклад, дизайн, програмування, робота з документами, психотерапевтичні розмови, бюрократія, рекрутинг, медицина, наукове письмо, політична комунікація — дедалі більше людських рішень проходять через моделі або поруч із ними.

Це означає, що типізації моделі поступово перестають бути приватними внутрішніми операціями. Вони стають частиною людського середовища.

Якщо система вважає певний стиль письма «професійним», люди починають писати так. Якщо система частіше пропонує певні сюжети, вони частіше потрапляють у культуру. Якщо вона вважає певний профіль «перспективним кандидатом», цей профіль отримує більше можливостей. Якщо рекомендаційна система вирішує, що людина «не цікавиться» темою, тема може просто зникнути з її горизонту. Якщо мільйони людей використовують один клас систем, статистичний центр цих систем отримує безпрецедентну культурну вагу.

У якийсь момент ми перестаємо питати лише: «чи правильно ШІ класифікує світ?» Потрібно питати: **«який світ стає більш імовірним через те, як ШІ його класифікує?»** Це вже питання не лише точності, а морфогенезу культури.

Майбутнє може програти минулому за кількістю прикладів

Нове завжди статистично слабке.

Перша робота нового художнього напрямку програє мільйонам робіт старих жанрів. Перша дивна гіпотеза програє корпусу вже прийнятих пояснень. Перша людина, яка живе способом, для якого ще немає назви, програє всім готовим соціальним типам. Перша технологія, що змінює саму структуру задачі, спочатку виглядає як погана версія старої технології.

До епохи ШІ це вже було проблемою. Тепер у нас з'являються системи, чия надзвичайна сила полягає саме в узагальненні величезної кількості попередніх прикладів.

Тому головне питання дослідницького ШІ може виявитися парадоксальним: як використати майже всю пам'ять людства й не дозволити цій пам'яті голосуванням заборонити те, чого в ній ще немає?

Маніфест MET[À]CADEMY починається словами: «Людство знає більше, ніж здатне пам'ятати разом». ШІ справді дає шанс збільшити спільну пам'ять. Але пам'ять без здатності переглядати власні категорії може стати не бібліотекою майбутнього, а надзвичайно добре індексованим минулим.

Ми не хочемо меншої пам'яті. Нам потрібна пам'ять, яка не плутає частоту з істиною.

Політипічне мислення як право світу бути складнішим за нашу відповідь

Можливо, найкоротше це можна сказати так: **тип є проєкцією, а не сутністю**.

Не завжди. Є категорії, для яких чітке визначення необхідне й корисне. У праві, техніці, безпеці, математиці чи стандартах іноді саме жорстка межа рятує систему від хаосу. Але навіть тоді варто пам'ятати різницю між «ми визначили цю категорію так для цієї задачі» і «реальність сама складається з наших адміністративних полів».

Політипічне мислення не воює з коробками. Коробки взагалі ні в чому не винні; проблема починається, коли коробка отримує бюджет, алгоритм і право вирішувати, що робити з тим, хто в неї не вліз. Воно залишає коробці етикетку: **«створено для такого-то питання, у таких-то умовах»** — і залишає світу право іноді не вміститися.

Це особливо важливо для MET[À]CADEMY, тому що сама її ідея побудована не навколо нового універсального судді, а навколо зустрічі різних способів знання без примусової втрати походження. Якщо в такому середовищі ШІ просто відтворюватиме найпопулярнішу людську типологію, ми отримаємо дуже сучасний інтерфейс до дуже старої звички.

Значно цікавіше спробувати інше: не навчити машину ніколи не узагальнювати, а навчити її відчувати межу, де узагальнення перестає допомагати бачити.

Після відповіді

Коли ШІ каже нам: «це X», хто колись вирішив, що X існує саме як окремий тип? Хто склав список категорій, із якого машина сьогодні так упевнено вибирає, які люди, явища, культури та способи життя були погано представлені серед тих, хто цей список формував? Скільки наших «природних» категорій є просто старими домовленостями, які прожили достатньо довго, щоб забути власну історію?

Якщо один і той самий процес є хаотичним зблизком й упорядкованим здалеку, де живе його справжній тип? Якщо для одного спостерігача подія є причиною, а для іншого — слідом, хто з них неправий? Якщо те, що сьогодні є травмою, завтра стає пам'яттю, а післязавтра — джерелом рішення, у який момент ми маємо право назвати його остаточно? Якщо культурна форма змінює носія, мову, технологію й символи, що саме повинно зберегтися, щоб ми говорили про спадкоємність?

Якщо людина десять років поводитися «типово», а на одинадцятий вирішила змінитися, чи побачить система зміну — чи помилку у власному прогнозі? Як багато можливостей ми вже не бачимо, бо алгоритм навчився дуже добре показувати нам те, що «люди нашого типу» зазвичай обирають? Як багато наукових відкриттів починалися з результату, який спочатку виглядав як шум, і скільки з них сучасна система пояснила б занадто швидко?

Якщо мільйони людей питають ШІ, що написати, намалювати, послухати, вивчити й подумати, чи не стає його статистичний центр новою культурною гравітацією? Якщо майбутні моделі навчатимуться на світі, який дедалі більше сформований попередніми моделями, що станеться з рідкісними способами говорити, бачити й уявляти — хто берегтиме хвост? Коли дитина через двадцять років запитає ШІ: «хто я?», що саме відповідь їй система: те, ким вона є, те, ким була, те, на кого схожа, чи середнє значення людей, яких колись уже встигли правильно розкласти по коробках? І хто в такому світі відповідатиме за просте право людини бути статистично незручною?

І якщо найпотужніший інтелектуальний інструмент людства навчиться бездоганно впізнавати все, що людство вже бачило, хто першим помітить те, чого ми ще ніколи не бачили? А якщо найбільшим стереотипом майбутнього виявиться не стереотип про людину, культуру чи машину, а наше непомітне переконання, що **сама реальність зобов'язана вкладатися в типи, які ми вже встигли для неї придумати?**

Джерела й дослідницькі опори

Це дослідницьке есе розвиває принципи Маніфесту MET[À]CADEMY OF HUMANITY про відсутність монополії одного способу бачення, збереження суперечностей і простежуваного походження тверджень. Для історії категоризації використано Rodney Needham, «Polythetic Classification: Convergence and Consequences», *Man* 10(3), 1975, DOI: <https://doi.org/10.2307/2799807>; Michael Kleineberg, «Monothetic Classification and Polythetic Classification: A Cognitive-Developmental Perspective», 2022, DOI: <https://doi.org/10.5771/9783956509568-159>; Eleanor Rosch & Carolyn Mervis, «Family resemblances: Studies in the internal structure of categories», *Cognitive Psychology* 7(4), 1975, DOI: [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(75\)90024-9](https://doi.org/10.1016/0010-0285(75)90024-9), а також J. David Smith, «Prototypes, Exemplars, and the Natural History of Categorization», *Psychonomic Bulletin & Review* 21, 2014: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3947400/>. Для людсько-АІ зворотних петель: Moshe Glickman & Tali Sharot, «How human–AI feedback loops alter human perceptual, emotional and social judgements», *Nature Human Behaviour* 9, 2025: <https://www.nature.com/articles/s41562-024-02077-2>. Для прихованих соціальних упереджень мовних моделей: Valentin Hofmann, Pratyusha Ria Kalluri, Dan Jurafsky & Sharese King, «AI generates covertly racist decisions about people based on their dialect», *Nature* 633, 2024: <https://www.nature.com/articles/s41586-024-07856-5>; Tiancheng Hu et al., «Generative language models exhibit social identity biases», *Nature Computational Science* 5, 2025: <https://www.nature.com/articles/s43588-024-00741-1>. Для творчості й колективного різноманіття: Anil R. Doshi & Oliver P. Hauser, «Generative AI enhances individual creativity but reduces the collective diversity of novel content», *Science Advances* 10, 2024: <https://doi.org/10.1126/sciadv.adn5290>; Lennart Meincke, Gideon Nave & Christian Terwiesch, «ChatGPT decreases idea diversity in brainstorming», *Nature Human Behaviour* 9, 2025: <https://www.nature.com/articles/s41562-025-02173-x>. Для мовного різноманіття в умовах LLM-assisted writing: «The shrinking landscape of linguistic diversity in the age of large language models», *Nature Human Behaviour*, 2026: <https://www.nature.com/articles/s41562-026-02550-0>. Для ризику рекурсивного навчання на синтетичних даних: Ilia Shumailov et al., «AI models collapse when trained on recursively generated data», *Nature* 631, 2024: <https://www.nature.com/articles/s41586-024-07566-y>.

(MoH) · SUPPORT · 2026-08-25

SUPPORT THE FIELD · ПІДТРИМАТИ ПОЛЕ

Independent research, books, translations and public materials continue through voluntary support.

Незалежні дослідження, книги, переклади й відкриті матеріали продовжуються завдяки добровільній підтримці.

Monobank

UAH · Monobank Jar
send.monobank.ua/jar/2TMaAhchSZ

PayPal

International support
paypal.me/4IevgenKarogod

USDT · TRC20

TRON / TRC20 only
TDaCBB3T94CtMPRHn9pP8Uvdy8CTtWE5SV

d4ttara.github.io/metacademy-of-humanity/support/

Voluntary support creates no ownership, investment, membership or governance rights and does not present MoH as a registered charity. · Добровільна підтримка не створює прав власності, інвестиційних, членських або управлінських прав і не представляє MoH як зареєстровану благодійну організацію.